

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЖУРНАЛ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Видається з вересня 1993 року

Редакційна колегія
Головний редактор В. Г. Кремень

І. Д. Бех
М. С. Вашуленко
М. В. Євтух
І. А. Зязюн
В. М. Мадзігон
С. Д. Максименко
Ю. І. Мальований
Н. Г. Несин
(заст. головного редактора, відповід. секретар)
Н. Г. Ничкало
О. Я. Савченко
О. В. Сухомлинська
Н. В. Чепелева
М. І. Шкіль
М. Д. Ярмаченко
(заст. головного редактора)

1 (22)'99

Київ
«Педагогічна думка»

PEDAGOGICS AND PSYCHOLOGY

SCIENTIFIC THEORETICAL AND INFORMATIONAL JOURNAL
OF THE ACADEMY OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF UKRAINE

Published since September 1993

Editorial Staff **Editor-in-Chief Vasyl Kremen**

I. Bekh
N. Chepelyeva
I. Zyazyun
V. Madzihon
Yu. Malyovanyi
S. Maxymenko
T. Nesyn
(Deputy Editor-in-Chief, Official Secretary)
N. Nychkalo
O. Savchenko
M. Shkil
O. Sukhomlynska
M. Vaschulenko
N. Yarmachenko
(Deputy Editor-in-Chief)
M. Yevtukh

1 (22)'99

Kyiv
«Pedahohichna Dumka»

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

- 5 *П. А. М'ясоїд.* Проблема психології розвитку
- 12 *С. І. Болтівець.* Освоєння мов народів світу в Україні
- 22 *Л. С. Роговик.* Розвиток психомоторних здібностей у навчальній діяльності молодшого школяра
- 26 *С. В. Лукаш.* Педагогічне розуміння економічного мислення

ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА, НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- 35 *В. А. Кушнір.* Системне моделювання процесу вимірювання в педагогічних дослідженнях
- 44 *Л. А. Липова, А. М. Ясинська.* Функції і специфіка застосування методів навчання в класах природничих профілів
- 51 *Л. Б. Чашко.* Аудіовізуальна навчальна інформація на уроках

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

- 59 *Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов.* Розвиток особистості учня в умовах соціально-реабілітаційного центру
- 69 *Т. М. Васецька.* Вплив темпераменту на індивідуальний стиль діяльності молодших школярів
- 76 *А. В. Сущенко.* Декотрі концептуальні положення виховання гуманних стосунків у шкільному педагогічному процесі

-
- 86 *О. М. Іонова.* Дитина в сучасному суспільстві (вальдорфська педагогіка як “екологія дитинства”)

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

- 93 *Н. О. Ткачова.* Методологічні й методичні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти
- 98 *Г. О. Ковальчук.* Формування професійних педагогічних умінь майбутніх викладачів економіки
- 104 *Л. О. Хомич.* Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів

ЕКСПЕРИМЕНТ: ДОСЛІДЖЕННЯ, ВИСНОВКИ, РЕКОМЕНДАЦІЇ

- 111 *Л. В. Дзюбка.* Рання шкільна дезадаптація: обґрунтування гіпотези

ЗА РУБЕЖЕМ

- 123 *О. О. Першукова.* Вивчення іноземних мов у середніх школах країн Центральної та Східної Європи

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ, ОСВІТИ

- 129 *Н. В. Малиновська.* Концепція мовної освіти і мовленнєвого розвитку дітей у педагогічній спадщині Софії Русової
- 136 *О. П. Хохліна.* Проблема розвитку дитини з вадами інтелекту в працях Л. С. Виготського

ІНФОРМАЦІЯ

- 143 *В. Г. Кузь.* Освіта і школа ХХІ століття
- 150 Наші ювіляри (В. К. Демиденко, О. Я. Чебикін)
- 152 Автори номера

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГКИ, ПСИХОЛОГІЇ, ОСВІТИ

Н. В. Малиновська

КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ І МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

У центрі педагогічної системи Софії Русової лежить вчення про рідну мову. Просвітителька вважала, що найприроднішим для української дитини є навчання й виховання рідною українською мовою в атмосфері культури рідного народу. Національний дитячий садок, за її словами, повинен бути лабораторією з розвитку національної свідомості, належності до української нації та української мови.

Софія Федорівна Русова вперше в Україні розробила методичні засади навчання, які охоплюють усі сторони мовленнєвого розвитку дітей, та сформувала концепцію навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку.

Методологічними засадами цієї концепції є розуміння дитини як біосоціальної істоти. *Дитина – це продукт вроджених, спадкових, родинних та соціальних явищ, які впливають і на розвиток мовлення.* Тож ефективність навчання дітей рідної мови залежить від того, наскільки педагог враховує вроджені й спадкові мовленнєві якості, нахили, здібності (мозкові мовні центри, будова мовленнєвого апарату) та від відповідних соціальних умов для опанування дитиною рідної мови.

Дошкільний вік є сензитивним періодом у розвитку мовлення, тому організоване навчання дітей рідної мови та грамоти слід починати ще до школи, в дитячому садку.

Теоретичне обґрунтування С. Ф. Русовою місця й ролі рідної мови в житті дитини, в родині, в навчально-виховному процесі дитячого садка та школи є концептуальним і сьгодні, коли ми розбудовуємо національну систему освіти в Україні. Навчання дітей за підручниками, написаними рідною мовою, панування в навчально-виховних закладах рідного поетичного слова, національного мистецтва, літератури, культури, фольклору, традицій, зразкової літературної мови педагогів – усе це є ґрунтом для створення в Україні справжніх національних родинних дошкільних закладів, про які мріяла Софія Русова. На основі засвоєної рідної мови, підкреслювала вчена, з чотирьох – п'яти років доцільно навчати дітей другої мови, завдяки чому вони з раннього дитинства прилучаються до загальнолюдських цінностей.

Розроблені С. Ф. Русовою засоби, методи і прийоми, форми навчально-мовленнєвої діяльності та напрями розвитку мовлення в українському дитячому садку являють струнку лінгводидактичну систему.

Найважливіші **засоби** розвитку мовлення дітей, з погляду педагога, – *довкілля, мистецтво, художня література, національні свята, український фольклор, драматизація*.

Як **методи** навчання дітей рідної мови Софія Федорівна рекомендувала використовувати *спостереження, екскурсії, розглядання картин та обговорення їх змісту, розповіді за малюнками, читання оповідань, заучування віршів, переказ художніх творів, бесіди, ігри-драматизації, розповідання казок, вправи та ігри*.

Провідними **прийомами** розвитку мовлення дошкільнят у спадщині С. Ф. Русової є *переймання (наслідування), взірець мовлення дорослих, запитання, зіставлення*.

Обов'язковою **формою** навчання рідної мови в громадському дитячому садку мають бути *“предметові” та “річові лекції”* (заняття. – Авт.).

На основі ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду та наукових праць відомих учених різних країн у галузі становлення й розвитку мовлення дітей педагог визначає **шля-**

хи для “найкращого розвитку мови дітей”. Зокрема, вона радить:

- 1) стежити за правильною вимовою;
- 2) “навчати гарним легеньким ритмічним віршам”;
- 3) “давати дітям розмовляти вільно, на цікаві для них теми”;

4) стимулювати дітей до складання самостійних творів, невеликих оповідань;

5) переповідати найкращі художні твори, які б “захоплювали їх своїм змістом і художньою формою, мовою”;

6) проводити “річові лекції” та “лекції-номенклатури”, користуючись засобом Монтессорі” [1, с. 107].

Заслугою С. Ф. Русової є те, що вона накреслила послідовну систему здобуття дитиною знань, започаткувала “річову науку” – науку ознайомлення дітей з довкіллям, яка є фундаментом їхнього мовленнєвого розвитку.

Щоб дитина заговорила, зазначала автор, їй потрібно дати матеріал для розмови, тобто сформувані певні знання про навколишні предмети, явища природи за допомогою “річового навчання”, “річової науки”. Софія Федорівна застерігала від занадто раннього або пізнього ознайомлення дітей з “річима”: воно призведе до мертвого, штучного нав’язування знань, а заходи педагога, в свою чергу, будуть зайвими, непродуктивними.

Навчання дітей від самого початку треба будувати на тому ґрунті, на якому зростає дитина, щоб воно було міцно пов’язане із враженнями, які заклала в дитячу душу рідна сім’я, рідна хата, природа. Почуття любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини формується тоді, коли виховання поставлено на національний ґрунт.

На думку С. Ф. Русової, основний шлях виховання любові до рідного краю – це його знання, адже любити ми можемо тільки те, що знаємо. Тому треба давати дітям можливість на власні очі бачити найближчі місцевості – річку, ліс чи озеро, рослинний, тваринний пташиний світ, знати промисли свого краю. Цьому слугують екскурсії з дітьми, близькі й далекі (залежно від віку дітей). Бажаючи мати в кожному дитячому осередку музей рідного

краю, створений на основі дитячих колекцій. Для ознайомлення з віддаленими місцевостями, головними містами України добре послуговуватися не тільки ілюстративним матеріалом, а й кінематографом. Географічний опис рідного краю потрібно пов'язувати з історичним та природознавчим матеріалом. Літературний матеріал також має бути національним – народні пісні, ігри, казки.

Водночас педагог застерігала: любов до рідного краю не повинна переходити в ізольований національний егоїзм. Дитина, яка любить свій народ, має з пошаною ставитися до інших народів. Час від часу з дітьми треба організувати національні свята, в яких брали б участь діти інших національностей, що живуть в Україні. Тоді діти зможуть збагатити знання про багатство й різноманітність культур інших народів, розвинути почуття територіальної й державної спільності, усвідомити свою національну належність.

Важливим засобом мовленнєвого розвитку, з погляду вченої, є ознайомлення дітей з українськими національними традиціями, плекання в них інтересу до національної культури. В ознайомленні з народознавчим матеріалом вона рекомендувала дотримуватися регіонального підходу. Прищепити дитині національні риси можна, лише орієнтуючись на специфіку природи, географічного розташування, історії рідного краю на певній території.

Людинознавчі, народознавчі підходи С. Ф. Русової до визначення змісту знань дошкільників довкілля надзвичайно важливі нині, коли в дошкільних закладах почали реалізувати принципи демократизації та гуманізації виховного процесу. Сьогодні в кожному дитячому садку вихователі проводять заняття з українського народознавства, послуговуючись програмами з цього предмета, що їх розробили А. М. Богуш, О. І. Жупанин, Н. В. Лисенко, О. П. Макаренко, Л. І. Редькіна та ін.).

Поміж засобів розвитку мови Софія Русова виділяла національні свята, які радила “час від часу організувати” в дитячому садку. Це і традиційні українські (Різдво, Великдень, Стрітіння, Івана Купала та ін.), і

регіональні, пов'язані з культурою, традиціями націй, що живуть в Україні. Щоб наблизити дітей до природи, трудового життя народу, варто, на думку педагога, проводити тематичні епізодичні свята, скажімо, на честь вишні (як у Японії), коли вона цвіте, маку, жита (обжинки), свята косовиці. Для кожного такого свята потрібно добирати “коштовний літературно-музичний матеріал – вірші, пісні, оповідання, загадки та ін.” [3, с. 72]. Коли дитина бере участь у святі, її словник збагачується колоритною народною лексикою (“щедрувати”, “колядувати”, “обжинки”, “віншувати”, “вітати”, “славити”, “великодній” тощо). Враження дітей від свят стають підґрунтям для розвитку монологічного мовлення, матеріалом для розповідей та дитячих оповідок.

Відродно, що ці методичні поради вже сьогодні, з відродженням українських національних традицій, стали в Україні надбанням сучасних дошкільних закладів.

Ефективний засіб розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови С. Русова вбачає в українському фольклорі, зокрема в усній народній творчості, що увібрала народну мудрість, – у приказках, прислів'ях, загадках.

Великого значення в житті дитини педагог надає казці – вона є невичерпним джерелом дитячого розвитку, формує почуття симпатії, альтруїзму, перші відчуття правди й неправди, співчуття до людської долі.

Важливим засобом розвитку мови дітей у працях С. Ф. Русової виступає художня література, зокрема оповідання, вірші. Адже кожне прослухане оповідання “викликає дитину до розмови”, а саме сприймання твору є активним процесом. Дитина усвідомлює почуте й через власні почуття оцінює описані події, переймається любов'ю чи співчуттям до героїв, відтак душа її збагачується. Поетичні твори поповнюють словник дітей образними поетичними словами, фразами. У педагогічній спадщині Софії Федорівни ми знаходимо й методичні вказівки щодо заучування віршів з дітьми, читання й розповідання казок.

Звертає вона увагу і на “живий необхідний засіб розвит-

ку мови” й виховання – драматизацію, яку радить використувати “по усіх захистках, дитячих садках, дитячих майданах” [2, с. 86]. Вона описує використання ігор-драматизацій відповідно до поставленої мети. Якщо діти готують ролі задалегідь, завчають слова літературних героїв, це сприяє збагаченню словника дітей образними літературними висловами. Цей шлях не тільки “додає драматизації більшої краси, мовної культури, але й перевертає драматичну гру на вправу з навчання мови [4, с. 57]. Якщо ж гра проводиться без попереднього заучування тексту й у власній інтерпретації, тоді розвивається словесна творчість дітей, виробляються вміння знаходити слова, потрібні для того чи іншого моменту, вміння імпровізувати героя.

У дошкільному віці діти повинні правильно вимовляти всі звуки рідної мови, мати достатній словниковий склад, образно, виразно і зв’язно говорити, знати літературну норму української мови. Кожна дитина, підкреслювала Софія Русова, – це унікальна індивідуальність, тож педагог мусить працювати з кожною дитиною, добирати саме для неї форми, методи і прийоми розвитку мовлення й навчання.

Використання педагогами мовного матеріалу на етнологічних засадах, згідно з концепцією вченої, впливає на засвоєння дошкільниками етнічно орієнтованих слів і виразів, барвистих національних відтінків рідної мови, які стають надбанням дитячого активного мовлення. Національній дитячій установі належить, мов скарбниці, берегти найкращі зразки національної культури, багатомістової народної творчості, в яких відбилася душа нації. Легенди, казки, українські пісні, вірші, на думку Софії Федорівни, мають оточувати дитину, створювати національно-естетичну атмосферу, природно прив’язувати дитину до рідного терену, поступово розкривати перед нею всі важливі риси її національності і обов’язки перед своїм народом.

Чинником інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку С. Ф. Русова вважала *предметові лекції*: вони дають знання, наближають дітей до природи, розвивають їхню спостережливість, вправляють сенсорику. З них діти одержують перші відомості з ботаніки, географії, зоології, мінера-

логії, а також технічні й господарські знання. Русова відзначала, що це та перша енциклопедія, яка відповідає всім інтересам дитини, дає відповіді на різноманітні дитячі запитання. Предметова лекція ставить комплексну мету: “вона має розвинути мову дитини, вказуючи на прикмети, властиві тим або іншим речам; вона виробляє в дитини логічну думку, послідовний шлях думання” [3, с. 89]. На предметових лекціях кожна річ розглядається всіма органами чуттів. Діти вивчають властивості предмета, його застосування, порівнюють його з іншими речами, проводять над ними експерименти, збагачуються новими уявленнями, а головне – новими словами.

Значну роль у реалізації завдань навчання мови видатний педагог відводила вихователіві, його педагогічній майстерності. Досконале володіння рідною мовою безпосередньо впливає на розвиток інтелектуальних і естетичних інтересів дітей, їхні моральні почуття. Під впливом педагогів у дітей виховуються прагнення до чіткої, образної думки, її раціонально-словесного оформлення.

Педагогічна концепція навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку С. Ф. Русової є класичним золотим фондом вітчизняної лінгводидактики. Її положення співзвучні з принципами реформування освіти та основними засадами державної політики мовної освіти громадян України.

1. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / Упоряд. О. В. Проскура. – К.: Освіта, 1996.

2. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Друкарня Медведовського, 1918.

3. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993.

4. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання. – Прага: Сіяч, 1927.